

**GYOTE IJODIDA SHARQONA MOTIVLAR
ВОСТОЧНЫЕ МОТИВЫ В ТВОРЧЕСТВЕ
ГЕТЕ ORIENTAL MOTIVES IN GOETHE'S
WORKS**

Samadova Sevar Axatovna

BuxDU gumanitar yo., nalistlarda chet tili kafedrasida o., qituvchisi,

Mirzayeva Muhayyo Ro'ziyevna

BuxDU gumanitar yo., nalistlarda chet tili kafedrasida o., qituvchisi

Annotatsiya. *Buyuk nemis shoiri Iogan Volfgang Gyote Sharq falsafasidan ta"sirlanib, har ikki qutb uchun ahamiyatli asarlar yaratdi. Xususan, "Faust", Sharq va G.,arb devoni" kabi o.,lmas asarlarida sharqona g.,oyalar va motivlar o.,z ifodasini topgan. Maqolada Gyote dunyoqarashiga o.,z ta"sirini o.,tkazgan sharqona g.,oyalar xususida va uning asarlarida aks etgan sharqqa oid motivlar haqida fikr yuritiladi.*

Tayanch so'zlar: *adabiy ta"sir, adabiy aloqa, motiv, sharq va g.,arb, ramz, obraz, an"ana.*

Аннотация. *Великий немецкий поэт Иоган Вольфганг Гете находился под влиянием восточной философии и создал произведения для обоих полюсов. В частности, в его уникальных произведениях «Фауст», «Диван Востока и Запада» выражены восточные идеи и мотивы. В статье рассматриваются обзор восточных идей, которые повлияли на мировоззрение Гете и восточные мотивы в его работах.*

Ключевые слова: *литературное влияние, литературное общение, мотив, восток и запад, символ, образ, традиция.*

Abstract. *The great German poet Iogan Wolfgang Goethe influenced by the Eastern philosophy, created significant works for both poles. In particular, in his unique work "Faust", "East and West poems", Eastern ideas and motives are expressed. The article deals with an overview of Eastern ideas that influenced Goethe's worldview and the oriental motives in his works.*

Keywords: *literary influence, literary communication, motive, east and west, symbol, image, tradition.*

«Nur Sharqdan», – deyiladi Yunon naqlaridan birida. Darhaqiqat, quyosh Sharqdan chiqadi. Aql quyoshi ma"rifat ham Mashriqda tug,,ilib Mag,,ribga yo,,l olgandir. Ustoz olim N.Komilov ta"kidlaganidek, san"at va madaniyat dastlab Xitoy, Hindiston, Markaziy Osiyo, Arabiston, Misr kabi o.,lkalarda maydonga kelgandir. Lekin Sharq olamiga ziyo berib, uni mumtoz aylagan tafakkur tug,,ilgan joyida qolib ketmadi, balki umuminsoniyat aqli-shuuri, mushtarak mulki sifatida zamonlar osha G.,arbgaga ham yetib bordi. G.,arbning mo,,tadil, osoyishta tuprog,,iga yangidan yangi ilhomlar berdi. G.,arb-Sharqning bu «oldi-berdi»si to hanuzgacha davom etmoqda. Bugungi Yevropaning xolis fikrlovchi eng mashhur olimlari qadim antik madaniyatning maydonga kelishida Xorazm sarhadlarida ko,,z ochgan zardushtiylik ta"limotining hal qiluvchi ta"sirini ko,,radi. O.,z navbatida, G.,arb antik madaniyati insoniyat tafakkurining ajralmas bir sahifasi bo,,lib tarixga kirdi. O.,rta asrlar islom fani unga yangi hayot baxsh etdi. Aristotel, Platon, Ptolomey, Galen kabi o.,nlab daholarni Arastu, Aflotun, Batlimus, Jolinus nomlari bilan Yevropaga qayta tanitdi. Ayni paytda Al-Xorazimiy, Ahmad Farg,,oniy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino kabi tafakkur mash"allarini dunyoga berdi. G.,arb yana Sharqqa ergashdi. Va bu uzluksizlik qonuniga amal qiluvchi hodisa XV asrlargacha davom etdi [4; 52].

Sharq adabiyotidan ko,,plab G.,arb ijodkorlari ilhomlangan va o.,z asarlarida sharqona g.,oyalardan foydalanishgan. Jumladan, uyg,,onish davri adabiyotining yirik vakillaridan biri

Dante Aligeri, Jovani Bokachcholar fikrimizga misol boʻla oladi. Sharq adabiyotidan taʼsirlangan yana bir buyuk ijodkor nemis adibi Gyotedir, uning dunyoga mashhur “Gʻarb-u Sharq” devoni sharqona ruh, sharqona gʻoyalar, tasavvufiy konsepsiyalar asosida sugʻorilgan desak, mubolagʻa boʻlmaydi. Mashhur nemis adibi Yohann Volfgang Gyote (1749-1832) shoir, dramaturg va adabiyotshunos, huquqshunos va sharqshunos, tarixchi va faylasuf, rassom va teatrshunos, biologiya va mineralogiya fanlari boʻyicha kashfiyotlar qilgan olim va davlat arbobidir. Uning “Faust”, “Yosh Verterning iztiroblari”, “Gʻarb-u Sharq devoni”, “Tavrída ifigeniyasi”, “Rim elegiyalari”, “Torkivator Tasso”, “Nabotot evrilishi”, “Sehri sibizgʻa”, “Rang haqida maʼlumot” kabi asarlar, shuningdek, uch mingdan ziyod sheʼrlari dunyo adabiyot ixlosmandlari tomonidan sevib oʻqiladi. Manbalarda aytilishicha, Gyotening Veymarda nashr etilgan ilmiy merosi 143 jilddan iborat edi.

Bu asarlar ichida adibning 1814-1815-yillarda yozila boshlagan va ilk marta 1819-yilda, Gyote 70 yoshida adabiyot ahliga maʼlum qilgan “Gʻarb-u Sharq devoni” asari alohida ahamiyatga ega. Gyote murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlar kechayotgan bir davrda yashayotgan edi, Gʻarbda davlat tuzumi tanazzulga yuz tutayotgan bir pallada maʼnaviy muhitdan qoniqish his qilmagan adib xayolan “Sharqqa hijrat qiladi”. Sharq sheʼriyatining sehridan ilhomlanadi, sharqona obrazlar, motivlar Gyoteni gʻoyatda taʼsirlantiradi. Bu ilhom, adabiy taʼsir mahsuli sifatida buyuk asar – “Magʻrib-u Mashriq” devoni yaratildi. Ushbu asar ham Gʻarb, Sharq badiiy anʼanalarini oʻzida mujassam etgan boʻlib, “Buyuk Gyote qadimgi Yunoniston va Rim ilm-u fani bilan birga, Sharq madaniyati va adabiyoti yutuqlarini ham tashnalik bilan singdirib yuborgan” [4; 55].

Gyote fikricha, Sharq adabiyoti va sheʼriyati, goʻyoki, “Xizr chashmasi”. U Sharqning buyuk ijodkorlari Hofiz Sheroziy, Firdavsiy, Saʼdiy, Jaloliddin Rumiy tafakkurlaridan bahra oladi, undan hamisha musaffolik ufurib turishini taʼkidlaydi. Adib, garchi, Olmoniyada yashab ijod etgan boʻlsa-da, ammo ruhan Sharqqa yaqin. Gyote asarlaridagi mohiyat, hissiyot Sharq ruhiyatiga juda xosligi bilan alohida ajralib turadi. Sharqqa nisbatan ixlosi baland boʻlgan shoirning devonda keltirilgan satrlarini oʻqir ekanmiz, uning musulmon olamiga, Sharq dunyosiga yuksak mehr qoʻyganligini bilamiz va Sharq tafakkuriga nechogʻlik muhabbat bilan qiziqayotganining guvohi boʻlishimiz mumkin. Uning taʼbiricha, jahon sheʼriyatidagi yetti yulduzning barchasi sharqlik shoirlardir. Shu yetti yulduz qatorida Hofiz, Saʼdiy, Navoiyni tilga olar ekan: “Men ularning soyasiga ham arzimayman”, – degan kamtarona fikrlarni aytib oʻtadi.

Gyote ijodiy olami faqat nasroniylik aqidalari va Gʻarb madaniyati bilan cheklanmagan. Sharq falsafasi, Islom dini, sharqona tafakkur sarchashmalaridan bahramand boʻlib, buni oʻzining maʼnaviy olamiga chuqur mujassam etgan mutafakkir desak, mubolagʻa boʻlmaydi.

Adibning “Magʻrib-u Mashriq devoni” tarjimasini buxorolik shoir, mutasavvuf Sadriddin Salim Buxoriyga mansub. Tarjima nihoyatda goʻzal, mukammal chiqqan, buni quyidagi “Hijrat” deb boshlanuvchi dastlabki bob muqaddimasidan ham bilsak boʻladi:

Taxtlar qulab ne taajjub,
Xarob Shimol, Magʻrib
Janub. Sharqqa hijrat
erur vojib, Unda ishq-u
may-u mutrib, Hamda
xizr suvi bordir,
Boqiy umr senga yordir. [1;27]

Shu oʻrinda taʼkidlab oʻtish joizki, Sadriddin Salim Buxoriy asarni tarjima qilibgina qolmay, devon tahliliga oid qimmatli fikrlarni ham bildirganlar. Xususan, “Sharq va Gyote” maqolalarida shoir tafakkuriga taʼsir qilgan sharq mutafakkirlari, sharqona jumalarning mohiyati ochib berilgan.

Yuqoridagi jumlada keltirilgan hijrat soʻzi ramziy maʼnoga ega boʻlib, paygʻambarimiz Muhammad alayhissalomning dushmanlardan qochib, Madinaga koʻchishlari bilan bogʻliq voqealarga ishora qilingani haqida manbalarda taʼkidlanadi. Sheʼrda oʻz muhitidan koʻngli

to,,lmagan shoir xayolan Sharqdan najot izlaydi. Adabiyotshunoslarning fikriga ko,,ra, “G,,arb-u Sharq devoni” Qur’oni karim va Hadisi shariflar, tasavvuf ta’limoti ta’siri hamda Firdavsiy, Anvari, Nizomiy, Sa’diy va Jomiy g,,azallari talqinida yaratilgan. Hofizni barcha jumboqlarning kaliti sifatida tasvirlaydi. Asar mundarijasining sharqona nomlanishi ham devonning Sharq ruhiga yaqinligidan dalolat. “Mag,,rib-u Mashriq devoni”ning ilk bobi Mug,,anniynoma deb nomangan bo,,lib, unda turli-tuman she’rlar keltirilgan, hattoki she’rlardagi tashbeh va istioralar ham sharqona nazmni eslatib turadi.

E’tirof etish joizki, ushbu devon tasavvuf g,,oyalari bilan yanada mazmundorlik, yanada go,,zallik kasb etgan. Ilk bobning “Saodatbaxsh aziyat” she’rida tasvirlangan ushbu satrlar fikrimizga yaqqol dalildir:

Alangaga o,,zni
tashlab Sharaf
topganda jonlar
Istehzo-la dilni
g,,ashlab Kulgay
bundan nodonlar

Intiladi – zulmat,
shukuh Dastidan
qochib – nurga
Qovushad ilohiy
ruh

Bilan to,,lib sururga [1; 35]

Ushbu misralarda tasavvuf ta’limotida mavjud bo,,lgan nafsni poklab, vahdatga erishish g,,oyasi juda jozibador chizgilarda ifodalab beriladi. Ya’ni oshiq kuyib, yonib komillikka yetadi, ishq alangasida yonsa ham, oshiq qalblar bundan aziyat chekmaydi, aksincha, sharaf topadi, nodonlar esa dunyo tashvishlari bilan band bo,,lgani tufayli ular kuladilar. Oshiq nurga – ilohiylikka intiladi, bu dunyo ular uchun zulmat, ishq shukuhli nur, shu orqali ular ilohiy ruh, ya’ni Ollohga qovushadilar va muddaoga erishadilar. Oshiqning nafsni poklab, ishqda yonib, vahdatga erishishi tasavvufning bosh g,,oyalaridan sanaladi. Hazrat Jaloliddin Rumiyni fikriga ko,,ra, oltin ham yondirilib, sof ma’da aylanadi, inson qalbi ham havoyi nafslardan tozarib, shaffof holga keladi, haqiqiy ishq sohibiga aylanadi.

Ma’lumki, Hofiz Sheroziy tasavvufiy g,,oyalar ila sug,,orilgan she’riyati bilan jahonda mashhur bo,,lgan. Uning Hofiz taxallusini qo,,llaganining ham o,,ziga xos tarixiy sabablari bo,,lib, Gyote ushbu sababni “Hofiznoma” bobida quyidagicha izohlaydi:

Shoir: Ayo, Muhammad
Shamsiddin, Nechun eling
Hofiz deb nom Qo,,ymish
senga?

Hofiz: Chunki
Qur’on Oyatlarin
bildim yoddin
Xotiramda edi
mudom Suralar-
u sharif kalom

Ko,,pgina tarixiy manbalarda Hofiz Sheroziyning tarjimai holida, haqiqatan, xalq unga Hofiz deb nom bergani va buning sababi uning Qur’on oyatlarini yod bilgani, g,,oyat shirali ovoz bilan sharif kalomni qiroat qilgani bilan bog,,liq faktlar keltiriladi. Gyotening Hofizga maxsus bag,,ishlangan bobida u haqidagi ma’lumotlarni keltirgani adibning nechog,,lik Hofizga qiziqishi va muhabbati kuchliligidan dalolat. She’r davomida Gyote o,,zini Hofizga qiyoslashi, maslamlari bir ekanligini ta’kidlashi esa uni o,,ziga ustoz deb bilganidandir:

Shoir: O,,xshash bo,,lsak biz, ne
ajab, Zotan bizga o,,xshashlik xos
Ayo, Hofiz, shudir
sabab. To,,la monand
bizning ixlos Biz
muqaddas kitoblarni
To,,la yodlab bo,,ldik, Hofiz. [1; 45]

Ushbu jumalardan Gyotening nafaqat Sharq sheʼriyatidan, balki musulmon olamining muqaddas kitobi bo,,lmish Qurʼoni karim bilan ham yaqindan tanishligini yaqqol anglaymiz. Bir o,,rinda Gyote olimlarga Qurʼon oyatlariga taqvo qilishga, ishonishga daʼvat etadi.

Adib sharqona g,,oyalardan tashqari Sharqda mashhur bo,,lgan obrazlardan ham unumli foydalangan. Xususan, Majnun, Vomiq va Uzro, Yusuf va Zulayho bilan bog,,liq manzaralarning asarda keltirilishi fikrimizga yorqin dalildir. “Vafo timsollari” haqidagi sheʼrida muallif Vomiq va Uzroni “timsoli ishq hamda vafo” deb ataydi. Sharqda Vomiq va Uzroning pok muhabbatlari xususida ko,,plab dostonlar yaratilgan. Ayrim manbalarda “Vomiq va Azro” tarzida keltiriladi. Ayniqsa, Alisher Navoiy, Ahmad Tabibiylarning qalamiga mansub “Vomiq va Uzro” qissalari diqqatga sazovor. Bundan tashqari Sharq-u G,,arbda birdek mashhur Zulayho haqidagi rivoyat ham Gyote qalami ostida o,,zgacha sayqallanadi, o,,ziga xos talqin qilinadi, asarning “Zulayhonoma” bobida Yusuf obraziga keragicha dahl qilinmasa-da, Zulayho va uning taʼrifi, u bilan bog,,liq voqealar Hotam obrazi bilan birgalikda tasvirlanadi. Ammo taʼkidlash joizki, shoir qalamga olgan Zulayho obrazi boshqa ayol timsolidir. Hotam va Zulayho sheʼri ishqiy mavzuda bo,,lib, ayol Gyoteshunoslar fikriga ko,,ra, Marianna ismli ayoldir, aslida Hotam obrazi orqali Sharqda maʼlum va mashhur Yusufni nazarda tutgan, ammo ayrim sabablarga ko,,ra Zulayhoning muhabbati sifatida donishmand va saxiy Hotam obrazini tanlagan.

Gyotening jahonda mislsiz shuhrat qozongan asarlaridan biri “Faust”dir. Ushbu asar falsafiy xarakterda bo,,lib, uning bosh g,,oyasi ezgulik va yovuzlik, inkor va iqror, inson va iblis orasidagi azaliy va abadiy kurashdan iborat. “Faust”da ham muallif sharqona obraz va g,,oyalardan, badiiy anʼanalardan unumli foydalangan. Xususan, asarning “Arshi aʼlodagi debocha” qismida Tangri va iblis – Mefistofel orasidagi ahdning mohiyatidan ham muallifning Sharq rivoyatlarini yaxshi bilgani anglashiladi. Mefistofel obrazi ramziy xarakterga ega bo,,lib, insonning azaliy dushmani nafs timsolida gavdalanadi. Iblis donishmand tabib Faust eʼtiqodiga rahna solish uchun Tangri bilan kelishadi. Bu voqealar islomga oid manbalarda ham keltirilgan. Inson tufayli laʼnatlangan iblis insonni o,,ziga dushman deb bilib, to qiyomat uni adashtirishga ahd qilgani Islomiy kitoblarda aks etgan. Ushbu voqealar “Faust”da quyidagicha badiiy talqin etiladi:

Tangri: Bilaman, men uchun umri
mehnatda Demakkim, hidoyat
bo,,lgay sarvari
Nihol ekar bo,,lsa bog,,bon
albatta – Ko,,z oldida bo,,lar,
guli, samari.

Mefistofel:

Garovga tayyorman, ishonchim
komil Bu qulingni sendan tortib
olaman.
Men o,,zim uni bir yo,,lga solaman
Vakolat ber – menman bu ishga omil. [2;59]

Diniy manbalarda ham taʼkidlanadiki, inson sababli laʼnatga uchragan iblis so,,nggi kunga qadar insonni yo,,ldan ozdirishga, uning eʼtiqodini sindirishga vaʼda bergan edi. Ammo Olloh iymonli bandalarining qalbiga ishonishi, ularga o,,zi hamroh bo,,lishi asarda ham o,,ziga

xos badiiy aksini topgan. Va albatta, Faust ham, garchi, insoniy qusurlardan xoli boʻlmasa-da, asar yakunida oʻz eʼtiqodida sobit turolgan edi. Qalbi buyurgan haqiqat yoʻlidan borib, Tangri ishonchini oqlagan edi.

Asarda ilgari surilgan umuminsoniy gʻoyalar ichida eng diqqatga sazovori shuki, ota va farzand munosabatlarida farzandning otaga nisbatan hamisha itoatda boʻlmoqligidir. Chunki Gʻarb jamiyatida bunday munosabatlarga chuqur yondashilmaydi. Ammo Sharqda ota va farzand masalasiga jiddiy qaralishini hadislardan, buyuk allomalarning didaktik asarlaridan anglashimiz mumkin. Garchi Faust otasi vabo tarqalganida notoʻgʻri muolaja buyurganida ham oʻgʻil itoatda boʻlib, afsus chekkanida ham: “Otalar maslagi farzandlar uchun har narsadan qutlugʻ boʻlmogʻi kerak”, – degan shiorni unutmadi. Ushbu jumlar Sharqning buyuk dahosi Alisher Navoiyning: “Otang xatosin savob deb bil”, – degan oʻgitlariga gʻoyatda uygʻun fikrdir. Bundan tashqari asarda tasavvufiy gʻoyalarning aks etganini koʻrishimiz mumkin. Faust bir oʻrinda oʻzini: “Men Tangrining timsoli”, – deb ataydi. Bu fikr aynan tasavvufdagi jamiki narsalar yagona javharning tajalliylaridir, degan gʻoyaga mos keladiki, bu misollar orqali asarning Sharq ruhiga juda yaqinligiga guvoh boʻlamiz.

Gyotening ikki buyuk asarida sharqona gʻoyalarning aks etishi bilan bogʻliq jihatlar Gʻarb olimlarini ham qiziqtirgan. Nemis olimasi Katarina Mommser oʻzining “Gyote va Islom” nomli doktorlik ishida Gyote ijodini juda sinchkovlik bilan kuzatganini, Sharq falsafasi va Islom dinining taʼsirini dalillar orqali tahlil qilganini koʻrishimiz mumkin. Xususan, Gyotening Islom diniga va Muhammad alayhissalomga ayricha munosabatda boʻlganligi taʼkidlanar ekan, shoirning 23 yoshida Muhammad alayhissalomga qasida bitgani haqidagi maʼlumotlar keltiriladi. Mana shu ehtirom va muhabbat mahsuli oʻlaroq, sharqona ruhda yozilgan “Gʻarb-u Sharq devoni” va “Faust” asarlari yaratildi. Olmon olimasining maʼlumotlariga qaraganda, “Gʻarb-u Sharq devoni”ning nashrdan chiqish xabarnomasida muallif quyidagi hayratlanarli jummalarni eʼtirof etadi: “Muallif oʻzi musulmon boʻlsa kerak, degan shubhalarni rad etish niyatim yoʻq” [3; 9].

Bundan tashqari ushbu maqolada Gyotening Islomga boʻlgan munosabati juda ijobiy boʻlganligi xususida gʻoyatda qimmatli maʼlumotlar keltirilgan. Ayniqsa, Gyotening doʻstlari bilan yozishgan maktublarida Qurʼon oyatlarini bilishi, ulardan iqtibos sifatida foydalanganligining guvohi boʻlamiz. Gyote Islom aqidalari, oyatlarini nafaqat asarlarida, balki oʻz hayotida ham tatbiq etgan, kamolot sari intilayotgan bir inson edi. Garchi hayotning ogʻir zarbalariga uchrasa-da, adib qaddini bukmay, sabr qilganligini uning doʻstlari tomonidan yozilgan xotiralardan bilishimiz mumkin.

Darhaqiqat, har ikki asar sidirgʻasiga Sharq ruhida yozilgan, unda tasvirlangan obrazlar, ilgari surilgan gʻoyalar, motivlar toʻlaligicha sharqona. Ushbu asarlar har ikkala qutb uchun nihoyatda yuksak ahamiyatga molik boʻlib, Sharq-u Gʻarb uchun adabiy koʻpriklar vazifasini oʻtaydi, dunyo adabiyotlarini bogʻlovchi, doʻstlik, mehr-oqibat rishtalarini mustahkamlovchi vosita sifatida jahon adabiyotining noyob durdonasi boʻlib qoladi.

ADABIYOTLAR

1. Гёте. *Farbu Sharq devoni*. – T.: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2010. – 164 б.
2. Гёте. *Фауст*. – T.: Янги аср авлоди, 2015. – 266 б.
3. Гёте ва Ислом. *Катарина Моммсер*. // *Жаҳон адабиёти*. – T., 2012 йил. 1-сон. 10-б.
4. *Комилов Н. Тафаккур карвонлари*. – T.: Маънавият, 1999. – 200 б.
5. *Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб*. – T.: Абдулла Кодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994.

– 158 б.

6. *Сулаймонова Ф. Шарқ ва Фарб*. – T.: Ўзбекистон, 1997. – 180 б.
7. www.jahonadabiyoti.uz
8. www.khurshiddavronkutubxonasi.uz